

УДК 13.130

Петрук В. М.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ЛЕГІТИМАЦІЇ САМОВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА

В статье рассматривается проблема теоретического обоснования процесса самоопределения социального субъекта. Утверждается, что степень осознания современных тенденций и приведение субъектных действий в соответствие с ними обуславливается степенью совершенства правовой стратегии идентичности. Делается вывод о легитимации процесса самоопределения социального субъекта как принудительного и обязательного.

Ключевые слова: самоопределение, социальный субъект, идентичность, легитимация.

The problem of theoretic interpretation of the self-identification process of social subject is considered in the article. It is maintained that realizing degree of modernized tendencies and bringing subject activities in accordance with its make conditional on perfection degree of identity legal strategy. Conclusion has been made about legitimacy of social subject self-identification as forced and binding.

Keywords: self-identification, social subject, identity, legitimacy

Формулювання проблеми. Суспільствознавцям відомо, що ідентичність пускає коріння на кладовищі співтовариств. Розпад співтовариств за умов глобалізації приводить до усвідомлення необхідності політико-правової актуалізації ідентифікації соціального суб'єкта. Тут головною і такою, що найбільш нервує, проблемою є переживання соціальним суб'єктом перманентної кризи ідентичності як постійної, стабільної неможливості однозначної самоідентифікації. Ми на шляху до того часу, коли загальною стане думка про те, що замість розмови про ідентичності, успадковані або знайдені, доречнішим і відповідним реальностям світу, що глобалізується, виглядало б дослідження самовизначення (самоідентифікації), завжди незавершеної, відкритої у майбутнє діяльності, до якої всі ми, з потреби або свідомо, залучені.

Ступінь розробленості проблеми. Критичний аналіз процесу самовизначення соціального суб'єкта в контексті суперечливих тенденцій глобалізації представлений працями вчених, наприклад, М. Кастельса, П. Хіманена, С. Хантінгтона, П. Кенеді, З. Баумана, В. Л. Іноземцева, А. С. Панаріна. Незважаючи на високий рівень опрацювання проблем самоідентифікації, залишається невирішеним питання про соціокультурний зв'язок ідентичності (форми нашої соціальності) з особливостями порушення і вирішення завдання «індивідуалізації» ідентичності, тобто самоідентифікації, самовизначення соціального суб'єкта.

Метою статті є виявлення соціокультурних умов легітимації процесу самовизначення соціального суб'єкта.

Вклад основного матеріалу дослідження. Обумовленість ідеологічних суспільних відносин (політичних, правових, етичних, релігійних, філософських та ін.) матеріальними становить нескороминуше досягнення марксизму. У свою чергу,

характер матеріальних суспільних відносин визначається тенденціями зростання продуктивних сил суспільства, серед яких головна продуктивна сила – людина. Тому для адекватного пояснення історичних змін необхідно поєднати аналіз матеріальної, предметної діяльності з аналізом діяльності з виробництва самого виробника матеріальних і духовних благ. Повалення старого, колишнього способу життя стає можливим, тому що його супротивники створюють новий світогляд. Теоретичне узагальнення історичного досвіду соціально-політичних революцій (див., наприклад, відповідні роботи К. Маркса, М. Вебера, Т. І. Ойзермана) виявляє специфічні відносини різних типів світогляду і форм суспільної свідомості як революційно-ідеологічного чинника до суспільного буття.

У філософській науці сьогодні вже не заперечується факт діалектичної єдності онтологічного, гносеологічного і аксіологічного аспектів діяльності людини (див., наприклад, роботи Є. А. Мамчур, М. М. Бахтіна, В. А. Лекторського, Л. А. Мікешіної, Л. М. Косаревої, В. С. Степіна). Аксіологія у філософському розумінні поєднує цінності не з властивостями самих речей, а з вольовою активністю людини, що оцінює навколишній світ речей щодо цілей, поставлених самою людиною. В процесі соціалізації особи ціннісне ставлення до дійсності формується значно раніше за готовність індивіда до спеціалізованої пізнавальної діяльності (філософія, наука, релігія та ін.). Ціннісний компонент пізнання не «лежить» на поверхні, він «вплавлений» в тіло знання. Тут найбільш зручним об'єктом дослідження є не ординарний період, у межах якого знання йде шляхом накопичення, а екстраординарний – етап перетворення знання.

Вищенаведене повною мірою відноситься, на наш погляд, до проблеми генези й становлення новоєвропейського механістичного світогляду як ідеологічної підстави для оптимізації процесу самовизначення, якщо під останнім розуміти процес і результат вибору соціальним суб'єктом своєї позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя; основний механізм отримання і прояву людиною свободи [6, с. 593]. Проблема експлікації соціокультурних передумов самовизначення новоєвропейського соціального суб'єкта фрагментарно обґрунтовується Л. М. Косаревою (див. [5]) і використовується у цій статті.

Соціокультурна ситуація епохи Відродження-Реформації і Постреформації характеризувалася руйнуванням середньовічних традиційних засад, що раніше служили світоглядною опорою і джерелом сенсу життя, порушенням замкнутості соціальних груп, міграцією з одних сфер діяльності в інші, матеріалізацією ранньокапіталістичних суспільних відносин, первинним накопиченням капіталу тощо. Все це необхідно обумовлювало формування нового типу особи – «соціального атома» («selfmade man»), індивідуаліста з розвиненою самосвідомістю, що шукає духовну опору не в середньовічному традиціоналізмі, а в собі самому.

Подальша матеріалізація суспільних відносин, капіталізму, що розвивається, викликає кризу ренесансного уявлення про людину. Тодішня секуляризація західноєвропейського суспільства проходила, як це не парадоксально, під прапором посилення релігійності. Католицизм – релігія «особових відносин» – змінювався протестантизмом – релігією «речових відносин». Реальна активність людини

реформаційного, контрреформаційного і постреформаційного періоду обумовлена самооцінкою приниження – «не я, але Бог в мені» (М. Лютер, Ж. Кальвін), що мало на увазі повну залежність від волі Бога-Творця, який установив «людську систему загальної корисності», систему взаємопридатних, взаємопідігнаних (на зразок деталей механізму) станovo-професійних занять. Перетворення людини на корисну для ближнього «річ» обґрунтовувалося ідеологами Реформації як надзвичайно богоугодна справа. Теологічна максима «любові до ближнього» замінюється тут максимом «служби ближньому».

Проте економцентристське, техноцентристське пояснення механізації картини світу новоевропейської культури, що спирається на факт фетишизації суспільних відносин і на технічні потреби ранньобуржуазного виробництва, є неповним. Адже на шляху становлення механістичної методології стояла глибоко укорінена традиція, що йде до Арістотеля, точного розділення «вищих» і «нижчих» форм діяльності [8, с. 99]. Вищі «вільні мистецтва» (*ars liberales*): граматики, діалектики, риторика, астрономія, арифметика, геометрія і музика, що викладалися в середньовічних університетах, надзвичайно високо оцінювалися середньовічною і ренесансною громадською думкою. Нижчі «механічні мистецтва» (*ars mechanicae*) – усі види матеріального виробництва – навпаки, були не в пошані.

Соціальний бар'єр, що розділяв вільні і механічні мистецтва, був зломлений суворим аскетизмом ідеологій реформацій, що радикально зрівняли обидві сфери діяльності. Крім того, відбувається «технізація» суспільної свідомості і «механізація» картини світу: ідея штучного механізму, артефакту, *nature morte* набуває в цю епоху значного символічного значення, виступаючи індивідуалістичною, механістичною системою цінностей, етикою матеріалізації суспільних відносин. Феномен захоплення ідеєю світу-як-механізму неможливо пояснити тільки безпосередньою дією технічних і технологічних реалій буржуазного виробництва.

Центральним моментом світоглядних пошуків на рівні суспільної свідомості епохи Реформації і Постреформації є не «натуральна філософія», а сфера моральної діяльності. І тут свою основну роль відіграли неортодоксальні масові релігійні течії (протестантизм, яansenізм, унітаризм), а також пізньоантичні філософські системи (епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм, неоплатонізм, герметизм), що стали популярними через свою морально-етичну індивідуалістичну спрямованість.

Відомо, що деякі етичні системи знаходять у фізиці своє обґрунтування. Середньовічна етична система мала своє обґрунтування в арістотелівсько-схоластичній концепції фізичного світу. У протестантську епоху екстраординарної соціальної атомарності й мобільності арістотелівська фізика континуального і стабільного Космосу втрачала свою аргументацію. Людина шукає і знаходить переконливіші світоглядні альтернативи, відповідні новим соціальним реаліям.

Концепції батьків-реформаторів (М. Лютер, Ж. Кальвін та ін.) позбавляли природний світ саморуху. Найбільш утішним і етично-ціннісним у цю епоху визнається образ абсолютно лінійно детермінованого (на зразок заведеного годинникового механізму) Богом світу – досить пригадати метафізичну доктрину реформаторів «про передвизначення» [4]. І тепер, щоб відповідати задуму Творця,

який створив механізм Всесвіту, людина повинна так само і чинити – самій створити «артефакт власного життя» подібно до того, як майстер-ремісник створює механізм.

Раніше пошуками методу перетворення власного життя і буденної свідомості займалися античні, середньовічні і ренесансні теологи, а також алхіміки-філософи, для яких методом порятунку була «метафізична» алхімія, що ставить за мету трансмутацію людської душі з пошкодженої (християнська догма про загальну гріховність і пошкодженість людської природи), «нижчої» форми у «вищу» [7]. Пошук правильного методу порятунку – правильного шляху (лат. meta odos) – займає розум і реформаторів XVI століття, у яких конкретна професійна праця, що розглядається крізь призму самообізнаної «абстрактної» діяльності, знаходить функцію «методу порятунку». Методична праця виступає практикою «selfmade man» (самообробітку, самотворення).

Професійне покликання і релігійна подяка за нього набуває у всіх протестантських народів великого значення. Професійне покликання, згідно з М. Лютером, є головним завданням, що поставлене перед людиною самим Богом. У цьому розумінні середньовічна чернеча аскеза як найкращий, але не всім доступний метод особистого порятунку перетворюється в людську аскезу, і тепер кожен християнин повинен бути ченцем у плину всього життя. Ренесансну «сакральну техніку» самотворення для обраних Реформація звела на профанний рівень для всіх.

Продовжуючи справу реформаторів західноєвропейська людина XVII століття прагнула свідому методичності свого життя протиставити стихійності існування, і тут правильне мислення виступало високою етичною цінністю, як засіб досягнення вищого блага. Декартівське «Cogito ergo sum» сприймалося тоді як етична максима. Старатися добре, правильно мислити – ось початки моральності. Плідність у філософському і науковому аспектах таких учених Нового часу, як Ф. Бекон, Р. Декарт, Р. Гук, Р. Бойль, І. Ньютон, обґрунтовується Л. М. Косаревою тим, що наукові дослідження для цих людей були засобом реалізації їх етичної метапрограми; ці наукові дослідження відрізняла дивовижна за силою ціннісна мотивація [5].

У Новий час суб'єкт активно конструює об'єкт; відбувається остаточна механізація картини світу – на зміну середньовічній і ренесансній віталістичній методологемі «Універсум-як-організм» (підхід навіть до неживого предмета як до людини) приходять постреформаторська механістична методологема «Універсум-як-механізм» (підхід до людини лише як до корисної для оточуючих речі, як до коліщатка, убудованого в механізм світу). «Механізм» виступає як система цінностей, як етика, як зразок для будівництва людських відносин. Бо неетично, та й, мабуть, і неможливо, як тоді вважали, пізнавати об'єкт не сконструйований особисто тобою.

Механістичний світогляд сформував умови для легітимації самовизначення соціального суб'єкта. «Людина повинна стати тим, ким вона може стати» – цю максиму легітимували гуманісти епохи модерну, епохи «відкритих» суспільств. Але недостатньо, щоб думка прагнула до дійсності, необхідно, щоб і дійсність прагнула до думки. У цьому русі показово і те, що ступінь усвідомлення прогресивних суспільних тенденцій і приведення своїх дій у відповідність до них обумовлюється ступенем досконалості свідомості та самосвідомості суб'єкта, отже, політики

ідентичності. Політичні ж процеси сполучаються з теоретизуванням навколо проблеми прав людини на власну ідентичність. Але індивідуальність (ідентичність) не є «приватною справою». Наша індивідуальність є продуктом суспільства. Проте ідентичність, як і форма суспільства, залежить від того, як ставиться і вирішується завдання «індивідуалізації».

Сьогодні людина повинна «визначитися сама» [1] не тільки тому, що традиційні істини вже дуже сумнівні і спірні для її розуму, але і тому, що самовизначення тією або іншою мірою «гарантує» людині відповідь на вічне і логічно неминуче питання: «Навіщо мені, смертному, жити?».

Як справедливо вважає П. А. Бублик [3], самовизначення – це не те, що одного разу, в якомусь акті здійснено, і після цього його можна «покласти в кишеню» як готове і закінчене. Самовизначення завжди потрібно відтворювати і перездійснювати. Людина приречена на деяку фундаментальну невизначеність. У цьому і полягає проблема «індивідуалізації», що нервує соціального суб'єкта.

Значення «індивідуалізації» полягає в трансформації ідентичності з «даності» в «завдання» і в наділенні дійових осіб правовою відповідальністю за наслідки їх самовизначення [2]. Тут головна мета – створення діалогічного поля розуміння, щоб дати можливість людині проживати життя як вільний, отже, усвідомлений і відповідальний вибір бути рівним серед інших. Ця історична робота частково вже відбувається в політико-правових рамках *свободи совісті* як права індивідів на вільний вибір власної ідентичності.

Висновки. Стимуляція до самокритики як перманентного самовизначення особи стає сьогодні загальним явищем. Загальні абстракції виникають тільки в умовах найбільш багатого конкретного розвитку, де одне і те ж є загальним для багатьох або для всіх. Ідентичність, уявна як «даність», тобто як природне / уроджене, непереборне людиною житло-притулок соціального є рецидивом епох, попередніх модерну. Інтенсивний розпад співтовариств у сучасну епоху приводить до усвідомлення необхідності політико-правової актуалізації саме самоідентифікації як процесу самовизначення, гармонійного тенденціям поглиблення глобалізації.

Література:

1. Ануфрієв С. И. Самоопределение человека в современном обществе [Текст] / С. И. Ануфрієв, Р. Н. Романов // Вестник ТГПУ. Серия: Гуманитарные науки. – 2004. – Вып. 2 (39). – С. 72–77.
2. Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире [Электронный ресурс] / З. Бауман. – Режим доступа: <http://vtk.interro.ru/book/print/155.htm>
3. Бублик П. А. Самоопределение как экзистенциал человеческого бытия [Электронный ресурс] / П. А. Бублик. – Режим доступа: http://netgorod.narod.ru/articls/Bublik_Samoopredelenie.htm
4. Кальвинистское учение о предестинации (предопределении) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://students.gf.nsu.ru/medieval/calvin/predesti.html>
5. Косарева Л. М. Социокультурный генезис науки Нового времени (Философский аспект проблемы) [Текст] / Л. М. Косарева. – М. : Наука, 1989. – 160 с.
6. Самоопределение [Текст] // Новейший философский словарь / сост. А. А. Грищанов. – Мн. : Изд-тво В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
7. Сушкова И. М. Идеология алхимиков-метафизиков и духовный прогресс в эпоху Средневековья [Электронный ресурс] / И. М. Сушкова. – Режим доступа: <http://tzone.kulichki.com/religion/occult/alch.html>
8. Энциклопедия искусства Средних веков и Возрождения [Текст] / автор-сост. О. Б. Краснова. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, Образование, 2002. – 320 с.